

ÂLÎ PAŞA'NIN SİYASETİ*

Ali Suavi

Çevrimyazı: Mehmet Kanar

“Vay!... Herif bir yıl daha kalaymış, devleti batıracakmış.”
Kâlehu [bunu dedi] es-Sultan Abdülaziz

Rî Receb 1288 [Ekim 1871]

“Memâlik-i mahrûsa-yı pâdişâhî [*padişahın korunmuş ülkesi*] mevki-i tabiîsini ve ahali ve arazisinin istidad ve kabiliyeti cihetleriyle dünyanın en mamur mülklerinden birisi ve belki birincisi olduğuna ve geri kalmış ise sû-i idareden [*kötü yönetimden*] ileri geldiğine şüphe olunamaz.”

Kâlehu es-Sadrü'l-a'zam
Mahmud Nedim Paşa

Fî 21 Receb 1288 [6 Ekim 1871]

Tenbih: Müteveffa Âlî Paşa ettiklerine nazaran bizim mevtadan [*ölüden*] ma'dûd olamazsa [*sayılmasa*] da enzâr-ı ecnebiyede [*yabancıların gözündeki*] bizden zanneylediklerine mebni “Uzkurû mevtâkum bilhayr” [*Ölülerini iyilikle anınız*] emr-i celiline [*yüce emrine*] bittevfik [*uyarak*] onun hukuk-i Bârîye müteallik itikadından, a'mâ-linden [*yaptıklarından*] sükût ederiz. Ancak hukuk-i ibâda [*kul haklarına*] dair olan hareketini beyan ve ilan eyleriz.

İCMÂL-İ AHVALİ

Kapıcızade, Reşid Paşa'nın bende ve perverdesidir. Onu Tercüme Kalemine koyan ve terfî-i meratib [*yükselerek*] ile müşirliğe kadar îsal eden [*ulaştırılan*] Reşid Paşaydı.

* Sahibi: Kolağası Ahmet Kemali, Tabi ve Naşiri: İbrahim Hilmi, Matbaa-yı Artin Asadoryan ve Mahdumları, İstanbul, 1325 (1907-8).

Kapıcızade'nin böyle bir devlette bir vezirin vikaye-yi zat ve mansıbına [*şahsını, mevkiini korumasına*] kefil olacak tedabiri buldu ve amel eyledi.

Şöyle ki: 1. Devlet-i Aliyye'de minelkadim [*eksiden beri*] vezirin vâcibe-yi zimmet [*zimmethinin gerektirdiği*] ve iktiza-yı sadakati her mesuliyete ancak zatını meydana koymak ve idaresinde hâsıl olacak inkisâr-ı kulûbe [*kalp kırmaya*] dahi kendini karşı tutmaktı. Hatta "vezir" tesmiyesinde [*denilmesinde*] mana dahi bu a'bâyâ [*sorumluluklara*] tahammülü iş'ar eder [*işaret eder*]. İşte eski vükela-yı devlet bu tarikle [*yolla*] padişahı mesuliyet-i maddiye ve maneviyeden varestede [*uzak*] bulundururlardı.

2. Devlet-i Aliyyede minelkadim mesalih-i külliye [*bütün işler*] bir meclis-i umumiyeye konub mübahase ile [*tartışarak*] tensib-i ârâ [*oylanarak kabul edilme*] ve ba'de [*daha sonra*] karar-ı vükela husulünden sonra ferman-ı padişahiye arz olunurdu.

3. Öteden beri Devlet-i Osmaniye vükelası düvel-i ecnebiyenin [*yalancı devletlerin*] metalib [*taleplerine*] ve müdahelatına [*karışmalarına*] karşı ârâ-yı umumiyeye ve şer'-i şerif ve bu esaslar üzerine müteallik buyurulacak irade-yi seniyye setlerini çekerek müdafaa ederlerdi.

Kapıcızade mansıb-ı vezaretin [*vezirlik makamının*] düçar-ı mesuliyet oluşu ancak bu üç usul-i atıkadan [*eski yöntemden*] neş'et eylediğini keşiften sonra ne bir fermanın esasını karar-ı vükelaya isnad ile kendini meydana koydu ne de bir meclis-i umumide ma'raz-ı cidal [*mücadele alanında*] ve ne de metalib-i ecnebiye müdafaa gösterip şikâyete hedef oldu.

Umur-i dahiliyemize [*iç işlerimiz*] dair nizamâtı dahi mesela 1272 imtiyazat fermanı ve 1280 hatt-ı hümayunu ve iradesini ve 1284 tasarruf-i emlak müsaadesini ve keza mehakim-i muhtelifi [*çeşitli mahkemeler*] nizamnamesini ve diğerleri hep süfera-yı ecnebiye [*yalancı elçiler*] kaleme aldılar. Kapıcızade fakat Türkçe tercüme ile huzur-i padişahiye bittakdim [*sunarak*] irade-yi seniye istihsal eyledi. Düvel-i ecnebiye süferası, kendileri her ne kaleme alırlarsa, onun üzerine irade-yi seniye sudûrundan dolayı müteşekkir kaldılar. İhtimal ki zât-ı şahane dahi vükelanın ismi olmayıp, ben akd ü hall-i umûr ediyorum [*işleri ben çekip çeviriyorum*] zannıyla mesrur oldu [*sevindi*]. Ve inkisar-ı kulûbu doğrudan doğruya kendi zatına teveccüh ettirdi. Binaberin [*bununla birlikte*] dedik ki Kapıcızade ne şikâyet-i ecanibe ne mesuliyet-i saltanata ve ne de cedel-i ârâyâ [*fikir mücadelesine*] hedef olmadı. İşte bu tarikle hariciye nezareti ve mevki-i sadareti on üç, on dört sene yed-i istiklalinde [*bir başına elinde*] ve bilcümle dest-i tensibinde vikaye eyledi [*korudu*]. Kapıcızade'nin böyle usul tuttuğu kendi velinimeti olan Reşid Paşa'ya dahi muahharan [*daha sonra*] bir mertebeye dek malum oldu. Hatta Paşa fî 1272 de Sultan Abdülhamid'e takdim eylediği layihasında Âlî Paşa'nın harekât-ı seyyiesini [*kötü hareketlerini*] arz ederek der ki: "Saltanat-ı Seniye'nin sırf umur-i dahiliyesinden olan nizamât için burada süfera ile konferanslara girilerek mazbatalar bile tutturulması, Devlet-i Aliyenin istiklal-i âlîsini [*yüksek bağımsızlığını*] ve hukuk-i hükümet-i seniyyeyi tehlikeye bırakacak surette; politikaca büyük hatalar olarak..." ve keza diyor ki "Halbuki maslahat bu surette tutulmayarak (yani Âlî

Paşa'nın ıslahat fermanına dair arzı ârâ-yı umumiyenin ittihadıyla olmayarak) bir meclis-i muhtasarada [*küçük bir mecliste*] birkaç kere içtima ile alelacele her şey yapıp vükelaya farîza-yı zimmet ve mukteza-yı sadakat ve ubudiyet [*kulluk*], ancak zatlarını meydana koymak ve hasıl olacak inkisar-ı kulûbe dahi kendilerini karşı tutmak suretleri iken ferman-ı âlîde karar-ı vükeladan bile bahsolunmaksızın irade-yi seniyyeye mahsus suretinde ilan olunması dahi akl-ı kâsır-ı kemteranemce [*bendenizin kıt aklınca*] vükelalık vezâifine [*görevlerine*] mübayin [*aykırı*] bir büyük hatadır."

* * *

Kapıcızade'ye kadar biz konferans monferans nedir bilir miydik? Devletin başına bir konferans gürültüsü çıkardı. Memleketimizin ne tarafında bir çıt olsa, İngilizden, Fransızdan, Moskoftan, Almandan filandan birer murahhas gelip meclis olmalı, o işe bir karar vermeli. Mesela Suriye'de teba-yı Osmaniye beyninde [*arasında*] kavga oluyor. Bu iş ecanible muhtelit [*karma*] konferans muhakemesiyle karar bulur.

Ma' ahaza [*Bununla birlikte*] hangi konferansın kararı muhafaza olundu? Hani fî 8 Eylül-i firengî 1279 [20 Eylül 1863] ecanib murahhaslarından mürekkep konferansın kararıyla devlet, Belgrad'da ve diğer kılâ'-ı selasede [*üç kalede*] muhat [*çevrili*] asker oturtmak hakkını ibka eylemişti. Lakin Kapıcızade bu kaleleri muhafızdan boşaltıp eslihasıyla [*silahlarıyla*], mühimmatıyla Sırpıya ihsan eyledi. Yani ecanib konferansının bile münasip görmediği ihsanları yaptı.

Âlî Paşanın bu hasleti dahi velinimeti olan Reşid Paşa'ya ta 1272 de malum olmuştu. Hatta layihasında onun bu politikasını bilbeyan [*beyan ederek*] der ki: "Elçilerin daha mükâmelat [*konuşma*] hengamında [*sırasında*], doğrusu vükela-yı Devlet-i Aliye her veçhile teshil-i maslahat ederek [*işi kolaylaştırarak*] arzu ve ümitlerimiz bile öte tarafına geçtiler vadisinde sözler söylediklerine..

* * *

Kapıcızade'ye kadar bizim devletin varidat ve mesarif-i muvazenesinde [*gelir gider dengesinde*] bir pare açık yoktu. Bu mesele sahih, gayr-i sahih her ne ise Âlî Paşa'nın kendi ikrarıyla sabit olur. Şöyle ki; Âlî Paşa'nın marifetiyle Avrupa'da istikraz-ı itibari [*kredi borçlanması*] bulmak üzere 1277 de İstanbul'dan izam olunan [*gönderilen*] muhasiplerin ve sarrafların Paris'te neşreyledikleri fî Kânûn-i Sâni [Ocak] 1861 tarihli layihada şu ibare vardı: "Türkiye'nin senevi varidatı [*gelirleri*] 280-300 milyon frank beynindedir. Divan-ı dahiliye ve hariciyenin fevaiz [*faizleri*] ve mesarifi şu varidata nispetle yüzde 16 miktardır. 1856 tarihine dek Türkiye'nin varidat ve mesarifatı daima müsavat [*eşitlik*] ve muvazenedeydi. Ondan sonra açık başladı.

Demek ki Kapıcızade'ye bizim maliyenin varidat ve mesarifi muvazenedeymiş. Herif senevi muvazenede bir milyon kese açık bıraktı gitti. Devletin cemi varidatı [*bütün gelirleri*] ise ancak üç milyon.

1271 tarihine dek bizim devletin harice bir para borcu var mıydı? Kapıcızade 113 milyon İngiliz lirası Avrupa'ya borç bıraktı. Bunca milyonlardan, bir arşın yol, bir karış şömendöfer yapıldı mı? Bir nehir açıldı mı? Evet, Rusya muharebesinin mucib olduğu mesarif 8 milyona ve kaimeyi kaldırmak dahi keza 8 milyona balığ olduğu Bâbîâli tarafından iddia olundu. Cem'an 16 milyon eder. Baki 97 milyon lira nereye gitti? Duyun-i dahiliye [*iç borçlar*], yine başka.

* * *

Kapıcızade'ye kadar ahalinin devlete emniyet etmemek hatırına bile gelmezdi. Herif bu emniyeti selbetti [*aldı*] de gitti. Âli Paşa ikinci kere tanzimat riyasetinde kaimeyi kaldırmak için İstanbul'dan ve taşralardan cebren iane [*yardım*] toplatmaya karar verdi.

Ne tuhaf hikâyedir! Toplanacak parayı, kazadan beladan hıfz için maliyede bir kubbe altı tayin olundu ve oraya üç kilitli koca bir demir sandık kondu. Mil-el-i muhtelifeden malum üç zat kabza memur edildi. Her birine bir anahtar verildi ki para koymak ve çıkarmak için üçü birleşmeye muhtaç. Ve kubbe kapısının iki anahtarı iki şahsa tevdi olundu. Hâsılı, beş memur birleşmedikçe paraya yanaşmak mümkün olmayacaktı. Acaba bu iane ne miktara balığ oldu? "Lâ ya'lemu'l-gaybe illallah" [*Gaybi Allah'tan başkası bilemez.*] Birkaç ay sonra miktar-ı muayyen kaime kaldırmak için para istendi. Memurlar birleştiler. Bir de baksınlar ki sandık boş, içinde bir kırk para yok!

"Fesüphanallah!" Anahtarlılar şaşılar. Bâbîâli'ye gidip de parayı sual değil, "Anahtarlar bizde kaldı, bunları ne yapalım" bile diyemediler.

Kapıcızade Hocapaşa yangınında, biçare kalanlara iane kabzetmek [*toplamak*] için bir komisyon teşkil etti. Her taraftan iane geldi. On iki bin keseye kadar, gazetelerde ilanât görüldü. Sonra birdenbire ilanât kesildi. Bu iane parasından hiçbir harikzede-yi biçare [*zavallı yangın mağduru*] bir para görmedi. Subhi Bey (Subhi Paşa) bu paraların nereye gittiğini Âli Paşa'dan sual eyledi. Kapıcızade, âdeti üzere ellerini oğuşturarak "Devletin pek mühim bir işine rastgeldi" gibi cevap verdi. Ohanes Efendi dahi sual eyledi. Ona dahi "Girit Meselesi" diye cevap eyledi. Ahali emniyetsizlikte bir dereceye erdi ki İngiliz teşvikiyle hükümet bedava pamuk tohumu dağıttıkta en sade köylüler "Bunda da bir şeytan dolabı vardır" derler ve bedava tohumu kabul etmezlerdi.

* * *

Kapıcızade'ye kadar imtiyazat-ı ecnebiye [*yabancılar verilen imtiyazlar*] neydi? Eski muahedattan [*antlaşmalardan*] anlaşıldığı veçhile sahih ecnebinin şahsı aley-

hinde ve malı aleyhinde konsulato marifeti zammolunmaksızın icra-yı hüküm edememektir. Âlî Paşa bu imtiyazı o derece tevsi eyledi [*genişletti*] ki ecnebler memleketimizde ahalimizi katlederler de tevkif bile olunmazlardı. 1283 te İstanbul’da zaptiyeyi katleden bir Yunanlıyı zaptiye müşiri merhum Mehmet Paşa tevkif eylemişti. Âlî Paşa Yunan tercümanının bir ihtarı üzerine katil-i merkumun tahliye-yi sebili [*salıverilmesi*] için Mehmet Paşa’ya emir tahrir eyledi. Evet, Mehmet Paşa’nın “Ben ağız emriyle katil salıveremem” demesi üzerine Âlî Paşa yazı ile emir verdi.

* * *

Kapıcızade bir de himaye-yi imtiyazı tevsi eyledi. Ondan evvel bir kere Halep’te bir konsolosun teba-yı devletten birini himaye etmesi üzerine Reşid Paşa merhum fî 5 Rebiülevvel 1268 [29 Aralık 1851]cümle sefaretlere şu notayı göndermişti.

“Konsoloslar maiyetlerindeki tercümanları, yasakçıları, hizmetkârları kendi hizmetlerinde buldukları müddetçe muvakkaten himaye edebilirler. Fakat bunlardan başka teb’a-yı Devlet-i Aliyye’den hiçbir kimseyi, ne nam ile olursa olsun himaye hakları yoktur. Bu kere Halep’te ikame eden düvel-i mütehabbe konsolosları teb’a-yı Osmaniyeden bazı eşhası güya hizmetlerindeymiş namıyla himaye sevdasında buldukları ma’atteessüf işitildi.”

İşte Reşid Paşa himayeye dair bir şey işitir işitmez, imtiyazatın hududunu sefaretlere bittezkir [*hatırlatarak*] himayeden meneyledi. Âlî Paşa eyyamında ahalimizin sülsü [*üçte biri*] ecanib himayesine girdi. Zaten yerliden ve hatta yerinden bir tarafa hareket etmemiş olan bir kimse mahkemeye davet olursa “Ben filan ecnebinin himayesindeyim” diye muhzırı [*celp memurunu*] kovar oldu.

Ecnebler ki Bâbîâlî’den böyle bol bol imtiyazatı buldular, Bâbîâlî’ye merbut olan Mısır’da ve Tunus’ta dahi İstanbul’da gibi hareket eylediler. İmtiyazat azdı. Haliya seyyiesi çekilen mertebelere vardı.

* * *

Kapıcızade yalnız ecanibi imtiyazat ve ihsanat ile taltife kasr-ı nazar edip [*ilgisiz kalıp*] umur-i dahiliyeye hiç iltifat etmedi. Taşralarda her memleketin tekalif namıyla verdiği mebalığden [*meblağlardan*] yalnız memurin-i muvazzafa maaşları, o memlekette kalır, bakisi İstanbul’a gider. Hangi memleketin bir köprüsünü, bir yolunu, bir mektebini tamir için o mebalığden beş para ayırıp memlekete terk ettiler? Hiç! Bir memleketin ahalisi merhamet istidasiyla Bâbîâlî’ye arzihal takdim eder, cevap alamaz.

1283’te Giritliler arzihal takdim edip merhamet niyaz eylediler. Daha olvakit Fuad Paşa, Server Efendiyi (Server Paşa) Girit’e gönderip tahkik-i müsted’eyat [*iddiaların araştırılması*], re’y eylemişti. Lakin Kapıcızade cevap vermemeye cebreyledi. İstida-yı ahaliyi tam üç ay cevapsız bıraktı. Ve işte bu adem-ı ısgadandır [*vur-*

dumduymazlıktandır] ki Giritliler devlet bizim muhik iştikamıza [*haklı şikayetimize*] bakmıyor zannıyla silaha sarıldılar. Girit kıyımı vuku buldu. Devlet milyonlarca mesarif eyledi ve binlerce nüfus kanı döküldü.

* * *

Ne gariptir ki saye-yi devletinde ve mahza nan [*ekmek*] ve nimetiyle yaşadığı metbuuna bir cüzi hizmet lazım geldikte, ihsana talip olur. Zat-ı şahaneyi, Napolyon'un kongreye davet babında yazdığı muhabbetnamesine Âlî Paşa bir cevap yazmak için Fuad Paşa vasıtasıyla ihsan-ı şahane talep eyledi ve aldı. Âlî Paşa yirmi sene kadar menasib-ı refiada [*yüksük mevkillerde*] bulunup en aşağı mah be mah [*aydan aya*] yüz bin kuruş maaş ve tayin aldı. Ve bundan başka mesela pederi Bahçekapısı'nı açar kapar da, gelen geçen yükten beş para, on para alır, kapıcı olduğu malumken Bahçekapısı'ndaki odunluk yerini peder-i emcedimden kalan mülktür diye 3500 keseye maliyeye satmak ve 69 senesindeki ihalat yağmasına girmek ve fi 1285 Paris mahkemelerinde miras meselesinden dolayı alenen tebeyün ettiği veçhile istikrazat-ı hariciyeden [*dış borçlanmalardan*] bir sarraf gibi komisyonlar almak ve nice dolaplarla ihsanat-ı şahaneye nail olmak gibi işlerle yirmi sene zarfında takriben üç yüz bin kese para kazanmışken, Girit meselesinde zat-ı şahaneye vasıtalarla dokundurarak bir çiftlik ihsanına nail olmadıkça Girit'e azimet eylemedi [*gitmedi*].

* * *

Kapıcızade öyle garazkârdı ki Beyoğlu gazetelerinin ve 14 Eylül-i firengî 1871 tarihli "Levant Herald" gazetesinin yazdıklarına ve neşreylediklerine göre geçen Kânûn-i Sani-yi firengîde Hidiv-i Mısır üzerine dört yüz bin liralık bir poliçe, eyâdi-yi sarrafana [*sarrafların eline*] tedavüle verdi. Poliçe Fransız ve İngiliz sarrafların elleriyle Hidiv-i Mısır'a ibraz olundukta kabul olunmayıp reddolundu. Âlî Paşa bu parayı her ne nam ile ise alamadığından kin bağlayıp İstanbul ile Mısır beyninde rabıtayı kesmek ve İslam arasına fitne bırakmak derecesine kadar çıkıştı [*Mezkur tarihli Beyoğlu gazeteleri mütalaa oluna*].

* * *

Kapıcızade'ye kadar bir vezir hodbehoh [*kendi başına*] devlet ve milletin kalelerini, limanlarını satmak iştirildi mi? Âlî Paşa Sokul kalesini iki bin keseciğe sattı. Bu meseleyi kendisi hayatta ve sadarete iken Subhi Bey bilatereddüd [*tereddüit etmeden*] söylerdi. Bu kere beşinci sadaretinde Batum limanını Rusya'ya satıyordu. Bunun için İngiliz gazeteleri ne kadar bağrıştılar. Bereket versin becermeye kalmadı. Fî Cemaziyelahir 1288 yevm-i erba'a [*Çarşamba*] vakit asır.

KONFERANSLAR

Fransız, İngiliz Kırım muharebesine niçin gelip mallarını ve kanlarını döktüler? Şüphe yok; ne padişahın ve ne vükelanın hatırları için olmayıp fakat Rusya'nın büyümesine mani olmak içindi. Olvakte kadar Rusya Karadeniz'de tersanelerini ve donanmasını ikmal eylemiş, İstanbul'u zaptetmek esbabını tedarik etmişti. Avrupalılar muvazene-yi kuva-yı düveliye [*devlet kuvvetlerinin dengelenmesi*] namına Bâbaâli ile ittifak ettiler ve donanmalarıyla Karadeniz'e girip Rusya donanmasını ve Kırım tersanelerindeki tedarikatını telef eylediler. Yani Rus gemilerini batırdılar ve Sivastopol'u yıktılar. İşte muharebe de bununla hitam buldu. Zira muharebeden maksat Rusya'nın İstanbul'a hücum için tedarik eylediği Karadeniz kuvvetlerini yok etmektir. Etiler. Artık musalaha [*barış*] vakti geldi. Fakat ba'delmusalaha [*barıştan sonra*] yine Rusya Karadeniz'de kuvvet tedarik eder de tekrar cenuba doğru büyümeye kalkışırsa buna çare nedir? Avrupalılar buna dahi çare buldular. Şöyle ki: Paris'te bir meclis akdedip Rusya'nın bir daha Sivastopol'u inşa edememesini ve Karadeniz'in harp gemilerine ilelebet mesdud [*kapalı*] kalmasını muahedeye derç eylediler. Ve bu muahedeyi Rusya'ya dahi imzalattılar. O mecliste Devlet-i Aliyye canibinden murahhas Âlî Paşa idi. O dahi bu muahedeyi imzaladı. İşte Paris muahedesini dedikleri budur ve bu muahedenin ruhu şu Karadeniz meselesidir.

PARİS MUAHEDESİNİ HETK

Bu muahedenin dokuzuncu bendinde Devlet-i Aliyye istiklali tasdik olunup umur-i dahiliyesine bir devlet ayrıca ve ne de diğerlerle müttefikan [*birlikte*] müdahale edememesi dercolunmuştu.

Kapıcızade bu bendin ahdini hetketti [*bozdu*]. Zira devletin umur-i dahiliyesine Avrupalıları müdahale ettirdi. Nizam-ı dahiliyeyi bile onlara yaptırıp kendisi yalnız mütercimlik etti. Vilayet usulü mehakim-i muhtelite ve tashih, sikke ve polis nizamatı hep İngiliz sefiri Lord Stratford'un kaleme aldığı layihadandır.

İşte bu dokuzuncu bende istinad iledir ki Suriye meselesinde Âlî Paşa'nın müdarası üzerine Fransız Beyrut'a asker gönderdiği vakit Paris sefiri Ahmed Vefik Efendi Fransa'nın hariciye nazırı Tuvenel nam zata "Eğer Fuad Paşa'nın yerine ben Beyrut'ta bulunaydım, umur-i dahiliyemize müdahale etmek üzere gelen Fransız askerini süngü ile karşılardım" dedi. Mösyö Tuvenel sefir-i müşârunileyhin [*adı geçen elçinin*] bu acı lakırdıda hasbelmuahede [*antlaşma gereği*] hakkı olduğunu ikrar etti. Fakat İstanbul'da Âlî Paşa gücendi.

* * *

Muahedenin 11 bendinde Karadeniz mesdudiyeti [*kapanması*] imzalanmıştı. Ve muahedenin ruhu bu bendden ibaret olduğu yukarıda zikrolundu. İşte Âlî Paşa öl-

mezden akdemce [*daha önce*] Rusya'nın talebine muvafakat edip Karadeniz'i Rusya'ya açtı. Rusya Sivastopol'u yine yaptı ve kelevvel [*eskiden olduğu gibi*] tersanelelerini ve donanmalarını ikmale başladı. Demek ki Kırım muharebesinde dökülen kan ve mal hep heba oldu gitti ve Devlet-i Aliyyeye ilâ yevmilkiyam [*kıyamete kadar*] bir büyük müdafaa masrafı açıldı. Eğer vaktiyle Reşid ve Mehmed Ali ve Kıbrıslı ve mütercim ve Rıza Paşalar Rusya'nın tekalifini ve Avrupalıların bu babda tavassut ile verdikleri kararı katiyen reddetmeyeydiler, Kırım muharebesi olmaz ve muahhede dahi husule gelmezdi.

Âlî Paşa yani Bâbîâli Karadeniz fethine Rusya ile muvafakat hasıl edip uyuştuktan sonra Avrupalılara ne demek düşer! Fransa ve Frusya muharebesiyle Avrupa karmakarışık gavail arasında ike, Avrupalılar muahhede bozulmaz, Karadeniz açılmaz diye Rusya'ya ve Bâbîâliye karşı ilan-ı harp mi etsinler? Meseleden doğrudan doğruya menfaati olan Bâbîâli sebat ve metanet göstermedi. Artık bu menfaatten dolayışından dolayı bilvasıta hissedar olan Avrupa devletleri mi, gavail-i azimesini [*büyük gaileleri*] bırakıp da Rusya'ya karşı metanet gösterir? Heyhat! İşte onlar da imzalarını sildiler, çıktı gitti.

* * *

Ulah ve Boğdan ahalileri memleketeyn ittihadını istemez diler. Reşid Paşa dahi bu iki memleketin, ayrıca olan imtiyazat-ı atikasını [*eski imtiyazlarını*] hıfz eyledi. Ve ilâ vefatıhi [*vefatına kadar*] bu politikada sabit oldu. Boğdan voyvodası Vugoridis Bey dahi bu meselede devlete büyük hizmet eyledi.

Ancak Âlî Paşa bu iki memleketin ittihadıyla orada Romanya ünvanıyla bir heyet ve bilahare bir devlet teşekkül etmesini isteyen ecanibin politikasına hafiyen [*gizlice*] taraftar olarak Vugoridis Beyin ve bu vasıta ile velinimeti olan Reşid Paşa'nın aleyhine etmediği entrikalar kalmadı. Ve akıbet fî 1273 ahirinde (31 Temmuz-i firengî) Reşid Paşa'yı sadareten bu politika ile düşürdü ve fî 1277 evahirinde [*sonlarında*] (1 Mayıs-ı firengî 1861) Koza Bey kayd-ı hayat şartıyla diyerek memleketeyn ittihadını tasdik eyledi. Ve muahharan Romanya'ya ecnebi prens cülûsunu ikrar etti.

Memleketeyn dediğimiz Romanya şimdi düvel-i ecnebiye nezdine maslahatgüzarlar gönderiyor ve Rusya devletiyle doğrudan doğruya muahhede tanzim ediyor.

ISLAHAT FERMANI

1272 (18 Şubat-ı firengî 1856) Islahat Fermanı dedikleri, Hıristiyan teb'aya imtiyazat fermanıdır. Bu fermanın asıl tesvidi [*müsvedde yazılması*] İngiliz ve Fransız ve Avusturyan süferasının kalemiyledir. Kapıcızade tercümeden başka bir şey yapmadı. Evet; bazı derece daha imtiyazlı ve ihsanlı tabirat ilave eyledi. Aslı olan Fransızca layiha ile bir kere tatbik olunsun da görülsün. Siz bu fermanın kuvveti-

ni düsturda olan Türkçesinden anlayamazsınız. Düvel-i ecnebiyeye tebliğ olunan Fransızcasını görünüz de ne imtiyazattır, anlarsınız! Reşid Paşa pekala anladı ve Sultan Abdülmecid'e bir layiha-yı mahsusa ile keyfiyeti haber verdi. Layihasında der ki: (Sayfa 5) "Münteşir olan ferman-ı âlînin suret-i matbuasını [*basılı şeklini*] kıraat eylediğimde gerek maslahatın mebd'e' ve müntehasında [*başında ve sonunda*] ve gerek suret-i icrasında Devlet-i Aliyye'nin istiklal ve şanına rahne ve zihinlere hadşe [*korku*] verecek şeyler gördüğümden bazı zevat ile buna dair musahabet [*konuşma*] esnasında hasbessadâka [*sadakatim dolayısıyla*] dayanamayarak teessüfümü ızhardan geri duramamıştım." (Sayfa 8, 9, 10, 11) Eğerci [*Her ne kadar*] bu maddede bu rütbe [*kadar*] ileri gidilmesinin esbab-ı mücbiresi [*zorlayıcı sebepleri*] olacağı bit-tabi hatıra gelecek şey olup vükela-yı fiham taraflarından dahi bu suretin meydana konulduğunda şüphe yok ise de geçen seneki şerait-i sulhiyede [*barış şartlarında*] yalnız imtiyazat-ı mezhebiyenin bekası fıkrası münderiç olarak beyneddüvel [*devletler arası*] yapılan bazı evrakta dahi ancak rahat ve refah manasını mutazammın olan [*içeren*] ıslah-ı hal-i reaya kaziyesinin fütüvvet-i seniyye-yi hazreti mülûkane-ye havalesi ibaresi mestur [*yazılı*] olup bu defaki şerait-i sulhiyenin dördüncü maddesinde bile hukuk-i politikiye lafzının vücuduyla beraber yine istiklal-i âlî ve hukuk-i aliyeye riayet kayd-ı kavisinin [*sağlam kaydının*] dahi muharrer [*yazılı*] bulunması esbab-ı mübreme [*zorunlu sebepler*] mütalaasını sâlib olacağından başka elçilerin daha mükâlemat hengâmında doğrusunu vükela-yı Devlet-i Aliyye her veçhile teshil-i maslahat ederek arzu ve ümitlerimizin bile öte tarafına geçtiler vadisinde sözler söylediklerine dair rivayetler ve şu aralık bu kelimatı musaddık [*doğrulayan*] gazetelerde görülmekte olan hikayetler dahi hep madde-yi ibramiyenin [*zorlayıcı maddenin*] fıkdanı [*bulunmaması*] mülâhazasına kuvvet verecek şeyler olduğuna nazaran mücerreden Avrupaca bir memduhiyet [*övgü*] kazanılmak hevesiyle asıl iltizam olunacak tarik-i ihtiyatkârane [*ihtiyatlı yol*] ve hükmi-i şiaranenin terk olunmuş olması zannı pek galip görünmektedir. Ve işbu ferman-ı âlînin mana-yı hakikisini setr [*örtmek*] için her ne kadar tevilat-ı iğfaliye [*aldatıcı yorumlar*] ile uğraşılmakta ise de asl-ı sahihi [*doğru aslı*] Avrupa'ya bildirildiği üzere emanspasyon komplet (Azadi-yi tam) ve egalite paraft (müsavat-ı kamile) kazayası olarak bundan böyle millet-i hâkime ile mil-i mahkûme beyninde hiçbir güne [*şekilde*] fark kalmadığını ve ferman-ı âlînin bu şeylerde ve gerek temellük-i emlak maddesine dair mahallerinde görülen fıkârat-ı mühimme dahi ancak burayı iğfal için meydana konulmuş kelimat-ı musanna'a [*gösterişli kelimeler*] olup, yoksa bu hususların daire-yi mahdude içinde tutulmasına ve vaktiyle dava olundukça Avrupalıyı iskat [*susturma*] ve ikna'a medar olur surette olmadığını ispat etmek pek âsan şeydir. Her ne ise bu hususlarda mecburiyet-i kaviyye olmadığı takdirde bu derece ileri gidilmek münasip görülmediği misillü [*gibi*] şayet bir kavî mecburiyet olduğu halde dahi, çünkü bu madde Devlet-i Aliyye'nin altı yüz senelik rengini tamamıyla zıt ve muhalifi olan diğer bir renge koyacak ve ehl-i İslâm ile hıristiyan beyninde maâzallahu teala bir mukatele-yi azime [*büyük kıyım*] vukuuna sebep olabilecek bir

emr-i cesim ve nazik olup elhâletü hazihi [şu durumda] Dersaadet'te bir kuvve-yi ecnebiye bulunması cihetiyle buraca başlıca vukuattan korkulmaz ve Rumeli'nin dahi Bosna ve Arnavutluk'tan ma'ada yerlerinden bir gûna uygunsuzluk me'mul olunmazsa da Şam ve Halep ve hıttâ-yı Irakiyede ve Anadolu'nun pek çok yerlerinde bunun sû-i tesirâtı ve icrasının suubatı [güçlükleri] melhuzat-ı kaviyyeden iken buraları asla kaydolunmayarak bilakis buna begayet hafifçe suretle teşebbüs olunmuş olması dahi akla mülayim görünmez. Zira esbab-ı mübremeye sahiha mevcut ise de onu ispatta subet olmadığı cihetle Saltanat-ı Seniyyenin âdat-ı kadimesinden olduğu veçhile bu maslahat bir meclis-i umumiye konulmuş ve hakikat-ı hal etrafiyla anlatılmış olsaydı, herkes mecnun olmadığından büyük büyük muhataratı [tehlikeleri] def' için en mutaassıp ve korkusuz bulunanların bile behemehal bu nevi fedakârlıkları göze aldıracaklarında şüphe olmadığına nazaran o halde bu maslahatın kararı ârâ-yı umumiyenin ittihadıyla olur ve Devlet-i Aliyye dahi her türlü tarizattan ve emr-i icrada dahi müşkülattan masun [korunmuş] bulunurdu.

* * *

Bu imtiyazat fermanının üzerine Reşid Paşa'nın bir itirazı dahi şudur. Der ki: "Velhasıl süferanın vaatları üzerine mebni devletlerin edeceği müsaade olsa olsa, çünkü bu imtiyazat ya bir hatt-ı hümayun veyahut ferman-ı âlî ile ilan olunacağından ahkâm-ı mündericesini muahede-yi umumiyeye harf be harf geçirmeyerek mesela mevadd-ı esasiyenin dördüncü maddesinde mezkur olduğu veçhile hristiyan tebanın imtiyazat-ı mezhebiye ve hukuk politikasını Devlet-i Aliyye filan tarihte neşir buyurduğu hatt-ı hümayun veya ferman-ı âlî ile icra ve temin buyurmuş olduğundan artık bunların mevzu-i bahis olmasına hacet kalmayarak yalnız zikriyle iktifa olunmuştur, yollu bir fıkra ilave etmek isteyecekleri muhtemelat-ı kaviyyeden [güçlü olasılıklardan] olup bunun icrası takdirinde ise imtiyazatı mutazammın olan hatt-ı hümayun yahut ferman-ı âlî ahidnamenin eczasından madud olarak işte bununla devletlere bir hakk-ı nezaret verilmiş ve bu suretle Saltanat-ı Seniyyenin istiklal-ı âlîsi ihlal edilmiş olacağı...". Filvaki merhumun mütalaası gibi vuku buldu.

Kapıcızade'nin dirayetiyle ferman-ı mezbur muahedenin dokuzuncu bendinde birinci fıkra olarak Reşid Paşa'nın tarifine karib [yakın] ibare ile zikrolundu.

ECANİBİN TASARRUF-İ EMLAK NİZAMNAMESİ

İmtiyazat fermanında ecanibe [yabancılar] bazı şurut [koşullar] ile tasarruf-i emlak hakkının i'tası [verilmesi] vaat olunmuştu. 1279 tarihine dek buna dair bir icra görünmediğinden düvel-i ecnebiye süferası Âlî Paşa'ya bir müzekkire gönderdiler. Âlî Paşa 9 Teşrin-i Evvel-i firengî 1862 tarihli bir takrir yazıp süfera-yı ecanibe gönderdi. Bu notanın hülasası: "Ecnebilir, imtiyazat-ı atıkaya istinad ile ve kavanin-i Osmaniyyeye tabi olmadıkları müddetçe tasarruf-i emlak hakkında Bâbiâli müsa-

ade etmez. Binaenaleyh şu matlub olan tasarruf-i emlak ne şurut ve nizam üzere olmak lazım gelir, tarif ettiğiniz halde ol veçhile yapılır” kaziyesinden ibaretti. Sal-i mezkur [*anılan yıl*] evahirinde süfera-yı düvel bu notaya cevap olmak üzere bir müzekkire daha gönderip “Teb’a-yı ecnebiye tasarruf-i emlak hakkında malik olmakla imtiyazat-ı atıkaya halel gelmez. Zira imtiyazat onların şahıslarına ve emval-i menkulelerine dair olduğundan emlak tekalifince kavanin-i Osmaniyyeye tabi olurlar. Yine şahıslarına ve emvallerine müteallik imtiyazat-ı kadimeyi muhafaza ederler” mealini tebliğ eylediler.

Kapıcızade bu meseleyi salladı, salladı, nihayet iş böyleymiş ve böyle olurmuş zannıyla fî 7 Safer 1284 [*10 Haziran 1867*] nizamnameyi süferanın talimatları üzerine yaptırıp “Mucibince amel oluna” hatt-ı hümayununu tahsil eyledi. Bu nizamnameyi tasdik ve kabul eden Fransız sefiri Bure’nin bilcümle konsoloslarına hitaben yazdığı muharrerattan bu beyanımızın aslı kolayca fehmolunur [*anlaşılır*].

Sefir şu protokolün ibtidasında [*başında*] der ki: “Bu kere ecanibin Türkiye’de tasarruf-i emlakine müsaade eyleyen kanun muahedat-ı kadimede mevcut olan şahıs ve emval-i menkule imtiyazatına kat’a dokunmaz. Bu ancak emlake aittir.” Demek ki bunda dahi Kapıcızade’nin yaptığı marifet süfera-yı ecnebiyenin talimatını tercüme etmekten ibaretti. Lakin fazla olarak devlete ve bilcümle ehl-i İslâma bir ihanet etti ki garaibdendir.

GARİBE

Ecanibin tasarruf-i emlak edeceklerine dair Âlî Paşa nizamnamesinin Türkçe (ve gazetelerde neşrolunan) birinci bendinde teb’a-yı ecnebiyeye “Memalik-i Osmaniye-nin her tarafında tasarruf-i emlak hukukuna maliktirler”, “Yalnız arz-ı Hicaz müstesna” kaydıyla bir istisna var. Halbuki Fransa sefirine yani Fransa devletine tebliğ olunan Fransızca nazimnamede şu “Arz-ı Hicaz müstesna” kaydı mezkur olmayıp yalnız “Dans toute l’étendue de l’Empire” ibaresiyle “Memalik-i Osmaniye-nin her tarafında” diye itlak üzere tahrir olunmuştur. Nasıl ki Fransa devletinin 1867 senesi için çıkarılan muharrerat-ı resmîyeyi cami Sarı Kitap’ta dediğimiz gibi mezkûrdur. İstisna yoktur. Demek ki Türkçede “Arz-ı Hicaz’dan ma’ada” kaydı için mahza Kapıcızade’nin İslâmı aldatmak için bir tabiri olup, yoksa Fransızların Cidde’den ve Mekte’den ve Medine’den dahi elmake mutasarrıf olmalarına müsaade eylemiştir. Kapıcızade’nin bilcümle muahedat ve muhaberatta bu kabilden olarak dahile bir lisan ve harice başka lisan kullandığı noktalar pek çoktur. Bu garibeyi ahlafta tezkâr ederim. Zira Devlet-i Aliyye bu ihanetler sebebiyle ileride büyük müşkülata uğrayacaktır.

* * *

Hangi konferansın kararı muhafaza olundu? Karadağ ile bizim hududu tayin için (1275 ve daha sonra fî 6 Rebiülevvel 1281 [*9 Ağustos 1864*] ve diğer) kaç kere

ecanibden Fransız, İngiliz, Avusturyan murahhaslarıyla meclisler teşkil olundu ve hudut karar buldu. Lakin Kapıcızade yine hudut münazaası namıyla ve Podgoriçe otağı meselesinden dolayı diyerek geçen Mart 1871 Karadağ beyine maliyeden 120 bin florin verdi.

* * *

Hani Belgrad'dan ve diğer kıla'dan [kalelerden] kaldırılan İslâmın arazi ve emlaklerinin bedelatını Sırp hükümeti tazmin edecekti! Emlaklerini terk ile Rumeli'ye döküldüler ve ekserisi sokaklarda kaldılar.

* * *

Fî 1852 (25 Ağustos-i firengî) asakir-i Osmaniye Karadağ haydutlarının haklarından geldi. Reçka'ya kadar girdi. Bunun üzerine Karadağlılar fî 19 Eylül-i firengî şu üç şartı kabul ile daire-yi itaate girdiler:

Birinci şart: Bâbîâli'yi metbu tanımak.

İkinci şart: Karadağ içinden Çetine'ye kadar bir tarik-i askerî açılmak.

Üçüncü şart: Bu tarik üzerinde devlet tarafından kuleler yapılmak. Bunun üzerine kuleler inşasına başlandı. Kapıcızade olvakit Viyana'daki reis-i cebelin babası Mirko'ya ızhar-ı muhabbet ve iltifat ile akıbet reisin serkatibini nezdine celbedip, kulelerin hedmine [yıkılmasına] müsaade edeceğini ilka ve bu babda bir müzekkire kaleme almasını talim eyledi.

Bunun üzerine serkatibinin verdiği müzekkireyi kendi istediği gibi tercüme birle "Karadağ kenzi tarafından, serkatibi yediyle [eliyle] bir mektup geldi. Devlet-i Aliyyenin fütüvvet ve merhamet-i celilesinden kulelerin hedmini istida eylemiş. Ve bu istidasına müsaade olunmaz ise düvel-i ecnebiye müdahalesine müracaat edeceklermiş." vadisinde huzur-i padişahiye arz ile kulelerin hedmine ve ba'dema [daha sonra] adem-i inşasına [inşa edilmemesine] dair irade istihsal eyledi. Hasılı Karadağlıların kestikleri kulaklar, burunlar yanlarına kaldıktan ve bunca mesarîf-i harbiye heba olduktan sonra bir emniyet-i tarik olsun istihsal olunmadı. Fî 28 Cemaziyelevvel 1283 [8 Ekim 1866] Karadağ'a Novazila'yı yani denizi dahi verdi ve muahharan zat-ı şahane tarafından bir de vapur ihсан ettirdi.

* * *

Fî 9 Safer 1279 [6 Ağustos 1862] Bâbîâli ile Paris muahedesini imzalayan devletlerin murahhasları beyninde Sırp meselesine dair kat'iyülmüfad [kesin ifadeli] bir kararname yapıldı. Bu karar ile Bâbîâli kıla'-ı erba'ada [dört kalede] yani Belgrad ve Fethülişlâm ve Semendire ve İskabaç kalelerinde muhafaza asker ikame etmek hakkını ibka eyledi.

Kapıcızade fî 7 Zilkade 1283 [13 Mart 1867] Belgrad'ı, diğer kılâ' ile beraber ve cemi-i mühimmatıyla Sırb'a terk eyledi. Ve fî 5 Zilhicce kılâ'-ı erba'anın Sırb'a terk fermanı sudur etti. Ve fî 13 minhu [aynı] Belgrad'ın ve diğerlerin askerden tahliyesi tamam olup Sırpılı girdi.

MALİYE DUYUN-İ HARİCİYENİN HESABI

Sâl-i Miladî	İngiliz Lirası	
1853	3	milyon istikraz: Mısır vergisi karşılık fî 1889 muntafi olacak.
1885	5	milyon yine Mısır vergisi karşılık fî 1900 muntafi fakat kimse para vermedi. Bâbîâli eğer bu para gelmezse Rusya muharebesine devam edemeyeceğinden bahisle Avrupa devletlerine kiraren [defalarca] müzekkireler verdi. Nihayet İngiliz ve Fransız devletlerinin kefaletleriyle şu beş milyonluk istikraz [borçlanma] husule geldi.
1856		Yine Rusya muharebesi namıyla külli-yetli meblağ istikrazına çalışıldı. Fakat sökmedi.
1857		Sâl-i sabık [geçen yıl] istikrazını talepte ısrar eylediler. Yine olmadı.
1858	5	56 istikrazıdır ki iki sâl [yıl] sonra, beş milyonluk istikraz akdolundu ve İstanbul gümrüğü ve varidat-ı umumiye karşılık kondu, diye ilan edildi. Lakin meselenin sıhhati sâl-i mezkûrda tedavüle çıkarılan istikraz evrakı (yüzlüğü seksen beşe) 3 milyon liradan ibarettir.

1859		Sâl-i sabıktaki ilan olunan beş milyon liradan iki milyon lirası, yüzlüğü altmışa ve yüzde altıdan ona kadar muhtelif faizlerle işbu sene istihsal olunabildi.
1860	2,070,000 İngiliz lirası	Gümrükler ve varidat-ı umumiye kefaletiyle Meyers istikrazı. Paris sarraflarından ve gazetecilerinden hayli kesan Bâbiâli tarafından Avrupa'ya çıkarılıp 16 milyon lira istikrazına çalıştılar. Nice mesariften sonra ancak sekizde birini yani kaydolunan 2 milyon küsur lirayı becerbildiler.
1862, 1863, 1864	8	Kefaletleri varidat-ı umumiye.
1865	36	milyon lira. Kefaleti Rumeli rüsum-i ağnamı ve Tokat madeni. Bu istikraza büyük hile girdi. Zira bilcümle maadin [madenler] ve rüsum-i ağnam ancak bir milyon lira tutabilir. Şu 36 milyonun senevi masrafı ise ber mucib-i taahhüd iki buçuk milyon lira ediyor.
1866	6	Kefaleti: Varidat-ı umumiye-yi sâl-i sabıktaki 36 milyon bir sene sürmedi. Ertesi sene şu 6 milyon istikraz olundu.
1867	6	Ve yine ertesi sâl 6 milyon daha.
1868-1869	22	Daha ertesi sene 22 milyon.
1870	12	On birinci istikraz 12 milyon. Kefalet ise daima varidat-ı umumiye.
		113,070,000

Cem'an 113 milyon yetmiş bin İngiliz lirası istikrazat-ı hariciye.

Şu hesaptan görünür ki sekiz istikraz yani 58, 60, 62, 63, 66, 67, 69 ve 70 ki 65 milyon liralık duyun olup senevi 4 milyon lira faiz ve masrafı vardır. İşte bunların hepsine varidat-ı umumiye karşılık gösterilmiş.

Mısır vergisi 54 ve 55 istikrazları olan 8 milyona karşılık Rumeli resm-i ağnamı ve Tokat madeni güya 65 teki 36 milyona karşılık.

Acaba daha sermayedar aldatıcı rehinleri kaldı mıydı? Evet! Kapıcızade'nin ceyb-i ihanetinde [*ihamet cebinde*] daha rehin vardı. Görülmez mi ki sâl-ı sabıkta ve sâl-i halde Avrupa'dan 24 milyon lira daha istikraza ne kadar çalıştı! Fakat kimse para vermediğinden ine ine 5,700,000 liraya kadar indi. Ve buna dahi karşılık güya Mısır vergisini gösterdi. Ve hisseleri Londra'da bey'e [*satışa*] çıkarıldı. Lakin ne alan oldu ne satan. Bu istikrazın akdolunduğunu Âlî Paşa resme ilan eyledi. Ey, şimdi ne diyelim!

Bâbiâli şu 16 yılda cem'an varidatı olan 224 milyon lirayı (her sâl 14 milyon lira hesabıyla) yedikten başka hariçten 113 milyon liraya borçlu olmuş.

Ne yaptı? Fesüphanallah! Bu milyon milyon altınlar nereye gitti? Duyun-i dahiliye, yine başka.

HATİME

Bunca ihanetleri eden Âlî Paşa acaba ne ceza gördü? Evet, vefatına kadar onun ihanetlerini beyan babında 47,760 satır gazete ve resail [*risaleler*] tahrir ve neşrolundu.

Evet! Üç ay kadar karnı kâh iner kâh şişer hastalık çekerek öldü. Ve cenaze namazından sonra imam efendi cemaate hitaben "Nasıl bilirsiniz?" diye âdet üzere sual eyledikte bir hamiyetli insan "En fena adamdı. Bu mülkü harap etti" diye bağırdı. Ona da zaptiye müşiri Hüsnü Paşa dayak attırdı.

Şimdi tab'-ı selim düşünelim. Mutlaka adalet var mı, yok mu? Yani herkes ettiğinin cezasını çekecek mi? Adalet mutlaka var. Herkes amelinin cezasını çekecek. Öyleyse yahu, Allah var. Öyleyse yahu bir yevm-i ceza [*ceza günü*] var! Zira Kapıcızade a'mâline mukabil olacak derecede ceza görmedi. Herif elbette daha cezasını görecek.

SON